

Küresel Güçlerin Rekabeti ve Afganistan'ın Kaderi: ABD, Çin ve Rusya'nın Müdahalelerinin Siyasi İstikrarsızlıktaki Rolünün İncelenmesi

Khan Mohammad WAHDAT

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi.

wahdat.af@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-7504-9868>

Özet

Afganistan, Asya'nın kalbinde yer alan benzersiz jeostratejik konumu sayesinde tarih boyunca büyük güçlerin rekabet sahnesi olmuştur. Ülkenin Orta Asya, Orta Doğu ve Güney Asya arasındaki bağlantı noktası olması, onu uluslararası güvenlik ve stratejik dengelerin kilit unsurlarından biri hâline getirmiştir. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a askeri müdahalesiyle birlikte, Afgan toprakları ABD, Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında yeni bir jeostratejik rekabet alanı hâline gelmiştir. Bu rekabet yalnızca askeri düzeyde değil, siyasi, ekonomik ve güvenlik boyutlarında da etkisini göstermektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, küresel üç büyük gücün Afganistan'daki müdahalelerini analiz etmek ve bu müdahalelerin ülkenin siyasi istikrarı ile güvenlik yapısı üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Araştırma, John Mearsheimer'in Saldırgan Realizm (Offensive Realism) kuramı çerçevesinde ve jeostratejik analiz yaklaşımıyla yürütülmüştür. Bulgular, büyük güçlerin nüfuz ve güç dengesini artırma yönündeki rekabetlerinin Afganistan'da devlet kapasitesinin zayıflamasına, kurumsal kırılganlığa ve süregelen siyasi istikrarsızlığa yol açtığını göstermektedir.

Araştırmada betimleyici-analitik yöntem kullanılmış, veriler nitel içerik analizi yoluyla; akademik makaleler, düşünce kuruluşu raporları ve Kitaplardan faydalanarak elde edilmiştir. Sonuçlar, ABD'nin doğrudan askeri müdahalelerinin, Çin'in ekonomik diplomasisinin ve Rusya'nın çok taraflı politikalarının farklı araçlara dayansa da benzer sonuçlar ürettiğini ortaya koymaktadır, Afganistan'ın iç kapasitesinin zayıflaması ve sürdürülebilir devlet inşasının başarısızlığı.

2021 yılında ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi, sadece bir askeri sürecin sonu değil, aynı zamanda bölgedeki jeostratejik güç dengelerinin yeniden tanımlandığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Çalışma, büyük güçler arasındaki rekabetin Afganistan konusunda devam ettiği sürece Afganistan'da kalıcı istikrarın sağlanamayacağını vurgulamaktadır. Bu nedenle, çok taraflı iş birliği mekanizmalarının ve bölgesel güven artırıcı girişimlerin geliştirilmesi, Afganistan'ın kriz döngüsünden çıkması için temel bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Jeostrateji, Ulusal çıkarlar, Amerika, Rusya, Çin

Global Power Competition and the Fate of Afghanistan: Examining the Role of US, Chinese, and Russian Interventions in Political Instability

Abstract

Afghanistan, owing to its unique geostrategic position at the heart of Asia, has historically served as a focal point of great power competition. Located at the crossroads of Central Asia, the Middle East, and South Asia, the country represents a pivotal arena in global security and strategic dynamics. Following the September 11, 2001 attacks and the subsequent U.S. military intervention, Afghanistan became a major geostrategic battleground among the United States, the People's Republic of China, and the Russian Federation. This rivalry extends beyond the military domain to include political, economic, and security dimensions.

The primary aim of this study is to analyze the interventions of these three global powers in Afghanistan and assess their impact on the country's political stability and security structure. Based on John Mearsheimer's Offensive Realism theory and employing a geostrategic analytical framework, the research demonstrates that the competitive behavior of the major powers driven by the pursuit of influence and relative power has contributed to the weakening of state institutions, the perpetuation of instability, and the deepening of Afghanistan's political dependency.

The study applies a descriptive-analytical methodology, utilizing qualitative content analysis of academic sources, policy reports, and credible international documents. The findings reveal that, despite differing in approach U.S. direct military intervention, China's economic diplomacy, and Russia's multilateral balancing policies all three have ultimately led to the erosion of Afghanistan's internal capacities and the failure of sustainable state-building.

The U.S. withdrawal in 2021 marked not merely the end of a military mission but the beginning of a redefined geostrategic balance in Afghanistan and the surrounding region. The study concludes that as long as great power competition in Afghanistan persists within the logic of offensive realism, achieving lasting political stability will remain unlikely. Accordingly, multilateral cooperation frameworks and regional confidence-building mechanisms are essential for mitigating the negative impacts of global power rivalries and fostering national sovereignty and durable stability in Afghanistan.

Keywords: Afghanistan, Geostrategy, National interests, USA, Russia, China

1. Giriş

Afganistan, Asya kıtasının kalbinde yer alan ve Orta Asya, Orta Doğu ve Hindistan Alt Kıtası'nın üç stratejik bölgesinin kesişim noktasında bulunan benzersiz bir jeostratejik konuma sahiptir. Doğal kaynaklar açısından zenginliği, hassas coğrafi konumu ve yönetim yapılarındaki kronik zayıflıklar, bu ülkeyi küresel büyük güçlerin jeostratejik oyunlarının temel sahalarından biri haline getirmiştir (Smith, 2016: 112).

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri müdahalesiyle Afganistan'daki gelişmeler yeni bir aşamaya girmiştir. Bu dönemde yalnızca ABD değil, Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu da siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında farklı şekillerde Afganistan'da etkili olmuşlardır. Çok taraflı bu rekabet, Afganistan'daki güç yapısını karmaşıktırmış ve siyasi istikrar ile devlet inşa süreci üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Küresel düzenin temel dönüşümleri eşliğinde, ABD liderliğindeki tek kutuplu sistem yavaş yavaş çok kutuplu bir yapıya evrilmekte; Çin, Rusya, Hindistan ve Avrupa Birliği gibi yükselen aktörler uluslararası sistemdeki rollerini yeniden tanımlama çabası içindedirler . Bu bağlamda Afganistan, bu rekabetlerin kavşak noktası olarak stratejik önemini artırmıştır. Çin açısından Afganistan, “Bir Kuşak Bir Yol” projesinin ekonomik koridorunun önemli bir parçası olup, bu proje aracılığıyla Asya’nın batısındaki ekonomik ve siyasi nüfuzunu genişletmeyi hedeflemektedir. Rusya ise Afganistan’ı tarihî nüfuz alanının bir parçası olarak görmekte ve bölgedeki Batı etkisi ile dini aşırılıkların yayılmasına karşı jeostratejik bir ön cephe olarak değerlendirmektedir. ABD ise Afganistan’ı terörizm ve bölgesel rakipler etkisinin engellenmesi açısından kritik bir güvenlik kalesi olarak kabul etmektedir (Li, 2022: 85).

Son yirmi yılda mali, askeri ve insani açıdan büyük yatırımlara rağmen Afganistan, derin siyasi krizler, zayıf yönetim kurumları, yaygın yolsuzluk ve kronik güvenlik sorunları ile karşı karşıya kalmaya devam etmektedir. Bu krizin sürmesinde, küresel güçler arasındaki rekabet ve bu güçlerin Afganistan’a yönelik uyumsuz ve koordinasyonsuz yaklaşımları önemli bir rol oynamaktadır. Taktiksel çarpışmalar, çıkar çatışmaları ve uzun vadeli stratejilerin eksikliği, devlet dışı aktörlerin güçlenmesine, siyasi istikrarsızlığın artmasına ve devlet inşa sürecinin zayıflamasına yol açmıştır. Bu müdahale modellerinin ayrıntılı analizi, dış aktörlerin davranışlarının ve Afganistan siyasi sistemine etkilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmanın teorik çerçevesi, uluslararası ilişkilerde realizm teorisi temel alınarak oluşturulmuştur. Bu teoriye göre, anarşik uluslararası sistemde devletler, ulusal çıkarlarını korumak, güç dengesi kurmak ve varlıklarını sürdürmek amacıyla hareket ederler. Bu bağlamda, ABD, Çin ve Rusya arasındaki rekabet Afganistan'da siyasi düzenin istikrarını sağlamaktan ziyade, iç kurumların zayıflamasına, yapısal krizlerin derinleşmesine ve süregelen istikrarsızlığa neden olmuştur (Mearsheimer, 2001: 91).

Araştırma yöntemi olarak tanımlayıcı-analitik yöntem benimsenmiş olup, kütüphane kaynakları, bilimsel makaleler, düşünce kuruluşları raporları ile, çeşitli dillerde elde edilen kaynaklardan yararlanılmıştır. Amaç, Afganistan’ın büyük güçler arasındaki jeostratejik rekabetteki yerini kapsamlı ve sistematik biçimde ortaya koymak ve bölgesel çok taraflı mekanizmalar ile uluslararası etkileşimlerde şeffaflık artırılarak devlet inşa sürecinin desteklenmesi için öneriler sunmaktır.

Bu çalışmanın teorik temelini oluşturan John Mearsheimer'in Saldırgan Realizm (Offensive Realism) teorisi, uluslararası sistemin doğal olarak anarşik olduğunu ve büyük güçlerin güvenliklerini sağlamak için güçlerini artırma ve hegemonik üstünlük elde etme çabasında olduklarını belirtir (Mearsheimer, 2001: 112-113). Afganistan'daki ABD, Çin ve Rusya rekabeti, bu bağlamda, hak ve özgürlükler ya da sadece güvenlik kaygılarından ziyade, yapısal bir güç mücadelesi olarak değerlendirilmektedir.

Jeostrateji teorisi ise, bir ülkenin coğrafi konumunun dış politika ve uluslararası ilişkiler stratejilerinin şekillenmesinde belirleyici olduğunu vurgular. Afganistan'ın Asya'nın kalbindeki konumu ve nükleer güçlere yakınlığı, onu küresel ve bölgesel aktörler için kritik bir jeostratejik alan haline getirmiştir (Qasemi, 2020: 45). ABD, Rusya ve Çin'in Afganistan'daki farklı stratejileri, her birinin bölgedeki nüfuzunu koruma ve genişletme çabalarının yansımasıdır.

Bu çalışma, Afganistan'daki jeostratejik rekabetleri ve bu rekabetlerin siyasi istikrarsızlığa etkilerini analiz ederek, bölgesel iş birliğinin artırılması, gerilimlerin azaltılması ve sürdürülebilir devlet inşaa süreçlerinin desteklenmesi yönünde öneriler sunmayı amaçlamaktadır ve Afganistan'ın kriz, bağımlılık ve istikrarsızlık döngüsünden çıkarak siyasi istikrar ve bağımsızlığa doğru ilerlemesi hedeflenmektedir.

2. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi

Bu araştırma, Saldırgan Realizm (Offensive Realism) teorisi temel alınarak yürütülmüştür. John Mearsheimer tarafından geliştirilen bu teori, uluslararası sistemin doğası gereği anarşik olduğunu ve bu ortamda büyük güçlerin sürekli olarak göreceli güçlerini artırma çabasında olduğunu vurgular. Mearsheimer'a göre: Devletler, güvenliklerini sağlamak için yalnızca dengeye ulaşmayı değil, güçlerini genişletmeyi ve hegemonik üstünlük elde etmeyi hedefler.(Mearsheimer, 2001: 123-125).

Bu çerçeveye dayanarak, Afganistan'daki ABD, Çin ve Rusya arasındaki rekabet, yalnızca insan hakları veya güvenlik kaygılarıyla açıklanamaz; aksine, bu durum etki alanını artırma ve rakip güçlerin gücünü sınırlama amacı taşıyan yapısal bir rekabet olarak yorumlanır. ABD, Afganistan'da yirmi yıllık varlığı boyunca, jeopolitik açıdan hassas bölgelerde nüfuzunu artırmayı ve bölgesel hakimiyetini pekiştirmeyi amaçlamıştır. Çin ise, Çabahaar-Vahan projeleri ve

Afganistan'daki maden yatırımları aracılığıyla enerji kaynaklarına ve doğal servetlere erişim sağlamayı hedeflemiştir (Rolland, 2017: 60). Rusya ise, çok taraflı ilişkileri güçlendirerek ve bölgesel güçleri destekleyerek, bölgedeki geleneksel nüfuzunu geri kazanmayı amaçlamaktadır (Trenin, 2019: 7).

Bu jeopolitik rekabet, Afganistan'ı modern bir “Büyük Oyun” (Great Game) alanına dönüştürmüştür; bu kavram, 19. yüzyılda Britanya ve Rusya İmparatorlukları arasındaki rekabeti tanımlamak için kullanılmıştır ve günümüzde Washington, Pekin ve Moskova arasındaki rekabet bağlamında modern bir biçimde yeniden üretilmiştir.

Bu çerçevede, siyasi istikrarsızlık, siyasi sistemin meşruiyetini, kurumsal etkinliğini ve meşru güç tekeli koruyamaması durumunu ifade eder; bunun sonucunda, iç çatışmalar, devlet inşasında zayıflık ve dış müdahaleler artar. Siyasi istikrarsızlık yalnızca iç krizlerin bir ürünü değildir; aynı zamanda, anarşik uluslararası ortamda büyük güçlerin yapısal rekabetinin bir sonucudur; burada baskın aktörler, doğrudan veya dolaylı müdahaleler aracılığıyla iç güç dengelerini bozarak jeostratejik çıkarlarını korurlar (Huntington, 1968: 8-10).

Saldırgan realizm perspektifinden bakıldığında, çevresel ülkelerdeki istikrarsızlık, Afganistan örneğinde olduğu gibi, devletin yapısal zayıflığı ile büyük güçlerin nüfuz artırma çabalarının etkileşiminin bir ürünüdür ve bu durum, güvensizlik ve bağımlılık döngüsünün sürmesine yol açar.

Bu araştırma, özellikle büyük güçlerin jeostratejik rekabeti ile Afganistan'daki iç siyasi istikrarsızlık arasındaki ilişkiyi incelemektedir; bu konu, mevcut çalışmalarda daha az sistematik ve analitik bir biçimde ele alınmıştır. Bu analitik yaklaşım, dış müdahalelerin Afganistan'ın siyasi ve güvenlik yapısı üzerindeki etkilerini daha doğru bir şekilde tespit etmeyi ve bölgesel ve uluslararası stratejilerin analizine yönelik bir çerçeve sunmayı mümkün kılmaktadır.

3. Araştırma Yöntemi

Bu araştırma nitel bir çalışma olup, nitel içerik analizi yöntemi temel alınarak tasarlanmıştır. Veriler, ikincil kaynaklar kullanılarak sistematik bir şekilde toplanmıştır; bu kaynaklar arasında kitaplar, bilimsel makaleler ve analiz raporları yer almaktadır. Bu yaklaşım, mevcut metinlerin ve

verilerin düzenli bir biçimde incelenmesini, uluslararası politikalar ve rekabetlerin ortaya çıkardığı kalıpların, kavramların ve sonuçların tanımlanmasını ve analiz edilmesini sağlamaktadır.

Nitel araştırma, sosyal bilimlerde bireylerin ve toplumsal süreçlerin derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlayan bir yöntemdir. Bu yaklaşım, sayısal verilere değil, temaların, kavramların ve olguların sistematik olarak ortaya çıkarılmasına odaklanır (Yıldırım, Şimşek, 2018: 45).

Verilerin analizi, bu çalışmada saldırgan realizm (Offensive Realism) kuramsal çerçevesi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu kuram, devletlerin güçlerini artırma ve güvenliklerini maksimize etme eğilimlerini öne sürer ve büyük güçlerin rekabetini, bunun jeostratejik etkilerini ve Afganistan'daki siyasi istikrarsızlık üzerindeki sonuçlarını anlamak için bilimsel bir temel sunar (Mearsheimer, 2001: 132-135).

Analiz süreci yorumlayıcı-analitik bir yaklaşım ile yürütülmüş ve dış müdahaleler ile Afganistan'daki iç istikrarsızlık arasındaki nedensel ilişkilerin tanımlanması ve açıklanması hedeflenmiştir. Araştırma yaklaşımı ayrıca güçlerin jeostratejik rekabetinin sonuçlarını, devletin yapısal zayıflıklarını ve bunların Afganistan'daki güvensizlik ve bağımlılık döngüsü üzerindeki etkilerini sistematik biçimde incelemeye odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, iç yapılar ile dış baskılar arasındaki etkileşimi derinlemesine analiz etmeyi ve büyük güçlerin jeostratejik rekabetinin Afganistan'ın siyasi istikrarı ve güvenliği üzerindeki etkilerini anlamak için bilimsel bir çerçeve sunmaktadır.

4. Ulusal Çıkarlar

Ulusal çıkarlar kavramı, dış politika ve uluslararası ilişkiler alanındaki en temel ve karmaşık kavramlardan biri olarak, devletlerin politikalarını yönlendirme ve karar alma süreçlerinde belirleyici bir rol oynar. Bu kavram, yalnızca devletlerin varlığını, güvenliğini ve ulusal refahını koruma hedeflerini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda devletler arasındaki etkileşimleri anlamak için analitik bir çerçeve sunar (Kamat, 2015: 125).

Dış politika alanında ulusal çıkarlar, devletlerin iç ve uluslararası koşullara göre takip ettikleri hedefler, değerler ve beklentiler olarak tanımlanabilir; bu hedefler, devletlerin küresel ortamda konumlarını pekiştirmelerini ve güçlendirmelerini sağlar. Bu kavramın önemi, esnekliğinde

yatmaktadır; çünkü ulusal çıkarların kapsamı ve öncelikleri, iç koşullardaki değişimler, jeopolitik gelişmeler ve uluslararası sistemdeki yapısal değişimler doğrultusunda yeniden tanımlanabilir ve değişebilir (Behestani, 2020: 78).

Aslında, ulusal çıkarlar sabit bir tanımın ötesinde, dinamik bir kavram olup, hem ekonomik kapasite, askeri yetenekler, siyasi yapı ve siyasi kültür gibi iç faktörlerden hem de büyük güçler, bölgesel çatışmalar ve jeopolitik gelişmeler gibi dış faktörlerden etkilenir. Bu özellik, devletlerin dış politikasının ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla sürekli olarak düzenlenmesini ve optimize edilmesini gerektirir (Kamat, 2015: 131).

Kavramsal olarak, ulusal çıkarlar, siyaset ve uluslararası ilişkiler araştırmalarında farklı tanımlara sahiptir. Bazı yaklaşımlar onu nesnel ve zihinsel bağımlılıklardan uzak bir kavram olarak görürken, Ansari, gibi teorisyenler, kavramın zihinsel ve politik boyutlarına dikkat çeker ve ulusal çıkarların, nesnel bir gerçeklikten çok, bireysel, grupsal ve yapısal çıkarların bir çerçevesinde, elitlerin ve siyasi karar vericilerin algılarıyla inşa edildiğini savunur (Ansari, 2025: 134).

Bu bakış açısı, gelişmekte olan, kaynak sınırlamaları ve bölgesel baskılarla karşı karşıya olan ülkelerin dış politikasını anlamada özel bir öneme sahiptir. Çünkü bu tür ülkelerde ulusal çıkarlar, yalnızca güç ve güvenliği artırmak çerçevesinde değil, iç istikrarı koruma, sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve bölgesel etkileşimleri yönetme bağlamında tanımlanır. Böylece, ulusal çıkarların belirlenmesi, hem iç hem de uluslararası bileşenleri dikkate alan etkileşimli ve çok katmanlı bir süreçtir (Behestani, 2020: 81).

Bu nedenle, bir ülkenin ulusal çıkarlarının, iç kapasite ve sınırlamalar ile uluslararası sistemdeki konumuna bağlı olarak, bölgesel düzeyden küresel düzeye kadar değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Bu durum, dış politikanın analiz ve tasarımının dinamik ve sürekli bir süreç olarak, ulusal çıkarlar çerçevesinde sürekli olarak gözden geçirilmesini gerektirir. Bu yaklaşım, karmaşık küresel gelişmelere daha iyi uyum sağlama ve dış politikanın etkinliğini artırma imkânı sunar (Kamat, 2015: 137).

5. Afganistan'ın Jeostratejik Konumu

Afganistan, jeostratejik konumu itibarıyla, birkaç önemli jeopolitik sistemin kesişim noktasında yer almakta olup, bu durum ülkenin bölgesel ve küresel dengelerdeki önemini artırmaktadır. Büyük Orta Doğu sistemi, en önemli jeopolitik alan olarak, Afganistan'ın stratejik konumu üzerinde en fazla etkiye sahiptir. Bu yapının içinde, kendine özgü özelliklere sahip olan Körfez bölgesel alt sistemi ve aynı zamanda Güney-Batı Asya sistemi, bölgesel gelişmelerin merkezi olarak Orta Asya ile etkileşim içinde, Afganistan'ın jeostratejik önemini artırmada belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, büyük güçlerin Afganistan coğrafyasına erişimi ve varlığı, yüksek stratejik değer ve çıkar taşımaktadır (Pishgahi-Fard & Rahimi, 1998: 100–107).

Modern tarih boyunca Afganistan'ın konumu, bölgesel ve uluslararası güçler arasındaki rekabet ve çatışma bağlamında şekillenmiştir. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısında Afganistan, İngiliz Hindistan İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında bir tampon bölge olarak rol oynamıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında ise, Soğuk Savaş döneminde ülke, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki jeostratejik sınır olarak önem kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte Afganistan bir süreliğine Batılı güçlerin, özellikle ABD'nin, dış politika önceliklerinden uzaklaşmıştır. Bununla birlikte, 11 Eylül 2001 saldırıları, ABD'nin Afganistan'a stratejik ilgisini yeniden artırmış ve ülkeyi küresel güvenlik ve askeri gelişmelerin merkezi haline getirmiştir (Kabir, 2018: 12).

Afganistan, İran, Pakistan, Çin, Orta Asya ve yakın coğrafyadaki Rusya gibi bölgesel güçlerle komşu olması nedeniyle, çakışan çıkarlar ve çatışmaların odağında yer almaktadır. Coğrafi konumu, Orta Asya enerji kaynaklarına erişim yolu, Asya'nın doğusu ile batısını birbirine bağlayan ana geçit ve güç dengesi açısından kritik bir nokta olarak işlev görebilmektedir.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, büyük güçler için önemli olan, uluslararası alanda güçlerini artırmak ve stratejik manevra imkanlarını geliştirmektir. Bu bağlamda, Afganistan, ABD, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki jeostratejik rekabetin kilit noktalarından biri olarak öne çıkmaktadır. Çin, küresel düzeni yönetme ve “Bir Kuşak–Bir Yol” girişimi gibi projeleri istikrara kavuşturma rolünü daha aktif bir şekilde oynamayı hedeflemektedir; Rusya, bölgedeki geleneksel konum ve nüfuzunu yeniden kazanmayı amaçlamaktadır; ABD ise, Afganistan ve çevresindeki stratejik bölgelerde Çin ve Rusya'nın artan nüfuzunu sınırlamaya çalışmaktadır. Bu büyük aktörler arasındaki rekabet, ağırlıklı olarak enerji kaynaklarının kontrolü,

ulaşım güzergahları ve gelecekteki küresel düzen üzerindeki siyasi etki üzerinde yoğunlaşmaktadır (Mazaheri, 2009: 94–113).

6. Afganistan'a Müdahalenin Tarihsel İncelemesi ve Arka Planı

Afganistan, 20. ve 21. yüzyıllarda, Orta Asya, Güney Asya ve Ortadoğu'nun kesişim noktasında bulunan özel coğrafi konumu nedeniyle, her zaman küresel güçler arasındaki rekabetin temel merkezlerinden biri olmuştur. Bu ülke, üç önemli jeopolitik bölgenin bağlantı halkası olarak, büyük güçlerin güvenlik ve ekonomik hesaplamalarında özel bir yere sahiptir ve uzun zamandır enerji kaynaklarına, ticaret yollarına ve siyasi nüfuza erişim için stratejik bir geçit olarak kabul edilmektedir (Saikal, 2012:14).

20. yüzyıl boyunca Afganistan, Britanya, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri gibi güçlerin rekabet sahası olmuştur ve her biri çeşitli dönemlerde bu topraklarda stratejik çıkarlarını ilerletmek için müdahalelerde bulunmuştur. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla, Afganistan, Doğu ve Batı blokları arasındaki ideolojik rekabetin hassas bir merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde ABD ve Sovyetler Birliği, bölgedeki nüfuz alanlarını genişletmeyi hedeflemiştir. Bu rekabetin doruk noktası 1978 yılında gerçekleşen Şur Devrimi'dir; Demokratik Halk Partisi (PDPA) komünist eğilimlerle iktidara gelmiş, bu siyasi değişim bölgesel güvenlik kaygılarını artırmış ve 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin doğrudan müdahalesine zemin hazırlamıştır (Ahmadi, 2013: 55).

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a askeri müdahalesi ve on yıllık işgali, 20. yüzyılın en önemli jeopolitik krizlerinden biri olarak kabul edilir ve uluslararası düzeyde geniş kapsamlı sonuçlar doğurmuştur. Bu savaşta, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet nüfuzunu sınırlama politikası çerçevesinde, mücahit gruplara finansal ve askeri destek vererek Sovyetlerin Afganistan'daki varlığına karşı mücadele etmiştir (Barfield, 2010: 50). Bu savaş, Afganistan'da geniş çaplı yıkıma ve ağır kayıplara neden olurken, Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve siyasi gücünü zayıflatmış ve nihayetinde 1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılmasına katkıda bulunmuştur. Sovyetlerin 1989'daki çekilmesi resmi işgali sona erdirmiş olsa da, ülkeyi yeni bir iç savaş ve istikrarsızlık dönemine sürüklemiştir. Farklı mücahit gruplar arasındaki iktidar rekabeti devlet kurumlarını zayıflatmış ve 1990'ların ortalarında Taliban'ın yükselişine zemin hazırlamıştır (Saikal, 2012: 22).

Afganistan, özel jeostratejik konumu nedeniyle her zaman farklı jeopolitik sistemlerin merkezinde olmuş ve bunlardan etkilenmiştir. Bu sistemlerin en önemlisi, birinci düzeyde ve bölgesel makro yapı olarak Afganistan üzerinde etkili olan “Büyük Orta Doğu Sistemi”dir. Bunun yanı sıra, “Hürmüz Körfezi Bölgesel Alt Sistemi” özel bir biçimde ve “Güneybatı Asya Sistemi” merkezi ve içsel bir sistem olarak Afganistan’ın jeopolitik yapı ve konumunun belirlenmesinde önemli roller üstlenmektedir. Ayrıca, “Çin Bölgesel Sistemi” ve “Orta Asya Sistemi” de Afganistan’ın bölgesel jeostratejik haritadaki yerinin güçlendirilmesi veya sınırlandırılmasında etkili olmaktadır. Bu nedenle, küresel güçlerin Afganistan’a doğrudan erişimi stratejik bir değere sahiptir ve jeostratejik rekabetlerinde kritik bir konuma sahip olmaktadır. (Pishgahifard, Rahimi, 2008: 100-107)

Afganistan’ın jeostratejik konumu, birden çok bölgesel ve uluslararası jeopolitik sistemin kesişim noktasında bulunması nedeniyle, ülkenin siyasi yapı ve istikrarının şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Büyük Orta Doğu Sistemi, bölgesel makro yapı olarak, güçlü aktörler arasındaki jeopolitik gerilimler ve rekabetler yoluyla Afganistan için istikrarsız bir ortam yaratmakta ve bu durum ülkenin güvenlik ve siyasi dalgalanmalarına yansımaktadır. Aynı zamanda, Basra Körfezi alt sistemi, ekonomik ve ideolojik açıdan güçlü aktörlerin varlığıyla, Afganistan’daki siyasi güçler ve silahlı grupların şekillenmesine katkıda bulunmakta ve ülke içindeki karmaşıklıklar ile istikrar sorunlarını artırmaktadır. Öte yandan, Güneybatı Asya sistemi, tarihsel, kültürel ve siyasi bir bütünleşme ağı olarak, Afganistan’ın iç birliğinde ya da bölünmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir; özellikle Hindistan ve Pakistan gibi komşu ülkeler arasındaki bölgesel rekabetler, Afganistan’ın siyasi istikrarını doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, Çin ve Orta Asya bölgesel sistemleri, ekonomik kalkınma projeleri ve güvenlik iş birlikleri aracılığıyla Afganistan’da siyasi istikrar için fırsatlar sunarken; bu sistemlerdeki çıkar çatışmaları ve rekabetler de ülke istikrarı için potansiyel tehditler oluşturmaktadır. Afganistan’ın siyasi istikrarı, bu sistemler arasındaki karmaşık ve çok katmanlı etkileşimlerin bir fonksiyonudur; bölgesel ve küresel aktörlerin rekabetçi nüfuzları, Afganistan’ın iç güvenlik ve istikrarını son derece kırılgan hale getirmiştir. Bu nedenle, bu sistemlerle ilişkilerin akıllıca ve dengeli yönetimi ile siyasi bağımsızlığın korunarak iş birliği fırsatlarının değerlendirilmesi, Afganistan’da kalıcı istikrara ulaşmanın anahtarıdır.

Afganistan’ın jeostratejik konumu, tarih boyunca bu ülkeyi büyük güçlerin çatışma sahası haline getirmiştir. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısında Afganistan, güneyde Britanya sömürge toprakları ile kuzeyde Rus İmparatorluğu toprakları arasında tampon bölge olarak kabul edilmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında da bu rol devam etmiş ve Afganistan, Soğuk Savaş döneminin iki süper gücü ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabetin merkezi olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Afganistan, bir süre Batı Bloku özellikle ABD'nin dış politika önceliklerinden çıkmıştır. Ancak, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası Afganistan, ABD dış politikasında yeniden öncelikli hale gelmiştir. Çin, İran, Rusya ve Orta Asya ile sınır komşusu olan bu ülkenin coğrafi konumu, ABD'nin güvenlik ve stratejik hesaplamalarında yeniden kilit bir nokta oluşturmuştur (Rahimi, 2017: 112-132).

Büyük güçlerin temel kaygısı, küresel sahnede güçlerini artırmak ve güç gösterilerini yapmaktır. Güçleri artan ülkeler, uluslararası sistemi yönetmede daha aktif roller üstlenmek istemektedir. Çin, küresel düzen içinde daha etkili bir rol almaya çalışırken; Rusya da uluslararası alanda eski konum ve büyüklüğünü yeniden kazanmayı hedeflemektedir. Buna karşılık, ABD, bu iki ülkenin enerji kaynaklarına ve stratejik bölgelere erişimini sınırlandırarak jeostratejik hedeflerinin gerçekleşmesini engellemeye çalışmaktadır. Afganistan, bu rekabetin merkez noktalarından biri olarak, küresel güç dengelerinde öne çıkan bir konum kazanmıştır (Mazaheri, 2001: 94).

11 Eylül 2001 sonrası gelişmeler, Afganistan'daki dış müdahalelerin yeni bir dönemini başlatmıştır. ABD'ye yönelik terör saldırıları sonrasında, Taliban rejimi El-Kaide üyelerine sığınak vermekle suçlanmış ve NATO liderliğinde uluslararası bir koalisyon kurulmuş, ülkeye geniş kapsamlı askeri operasyonlar düzenlenmiştir. Bu operasyonlar, Taliban'ın devrilmesi ve Afganistan'da yeni bir devlet inşası sürecinin başlaması ile sonuçlanmıştır. Geniş uluslararası destek ve demokratik kurumların kurulmasına rağmen, siyasi istikrarsızlık, yolsuzluk, güvensizlik ve kalıcı yönetim yapılarının oluşturulamaması Afganistan'ı zorlu bir sürece sokmuştur (Ahmadi, 2013: 63). Bu dönemde, ABD'nin yanı sıra Çin, Rusya ve İran gibi bölgesel ve küresel güçler de Afganistan'daki nüfuzlarını pekiştirmeye çalışmış ve ülke yeniden uluslararası aktörler arasında stratejik bir rekabet alanı haline gelmiştir. Bu rekabetlerin devamı ve kapsamlı bir barış ve istikrar çözümünün bulunamaması, Afganistan'ın karmaşık güvenlik ve siyasi krizlerle mücadele etmesine yol açmıştır; bu krizler yalnızca ülke içi durumu etkilemekle kalmayıp, bölgesel istikrar ve uluslararası sistem üzerinde de yadsınamaz etkiler yaratmaktadır.

7. Amerika Birleşik Devletleri ve Afganistan'ın Jeostratejik Konumu

Afganistan, Asya'nın kalbinde istisnai bir konuma sahip olup, Orta Asya, Hindistan Alt Kıtası, Basra Körfezi ve Güney-Doğu Asya olmak üzere dört önemli jeopolitik bölgeye açılmaktadır ve bu durum ülkeye uluslararası dengelerde stratejik bir önem kazandırmaktadır. Afganistan'a doğrudan erişim ve varlık, küresel hegemon güç olarak Amerika Birleşik Devletleri için özel bir jeostratejik öneme sahiptir (Pishgahi-Fard & Rahimi, 2018: 100–107).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, Afganistan bir süreliğine ABD'nin dış politika önceliklerinin dışında kaldı. Ancak, 11 Eylül 2001 olayları, ülkeyi yeniden ABD'nin stratejik odağı haline getirdi. Kabil-Washington Güvenlik Anlaşması'nın imzalanması ve 2013 yılında takip eden güvenlik ve savunma işbirliği anlaşması, ABD'nin Afganistan'daki uzun vadeli varlığını pekiştirme ve bu ülkenin jeostratejik potansiyelinden yeni dünya düzeni çerçevesinde yararlanma çabalarını göstermektedir (Kabir, 2018: 12).

ABD'nin Afganistan'a askeri müdahalesinin başından itibaren, George Bush yönetimi bu eylemin temel amacını terörizm ve radikalizmle mücadele olarak açıklamış ve bu mücadelenin uzun vadeli doğasına vurgu yapmıştır. Bununla birlikte, bölgedeki ABD politikalarının daha dikkatli bir incelemesi, terörle mücadele söyleminin ötesinde, ABD'nin küresel hegemonisini kurumsallaştırma çerçevesinde daha geniş hedefler peşinde olduğunu göstermektedir (Rahim-Safavi & Sheikhanı, 2019: 10).

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, ABD'nin ideolojik rakibini ortadan kaldırmasına rağmen, uluslararası sistemde bir boşluk yaratmış ve ABD merkezli yeni bir dünya düzeni oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, 11 Eylül olayları ABD'ye, yeni bir düşman tanımlayarak stratejik bölgelerde, özellikle Afganistan'da, askeri varlığını meşrulaştırma fırsatı sunmuştur.

2001 sonrası ABD dış politika doktrini, doğrudan terörizm kavramı ile bağlantılıdır. Bu kavramdan yararlanarak, Amerika Birleşik Devletleri uluslararası meşruiyetini güçlendirmeyi hedeflerken, Afganistan'ın jeopolitik avantajlarını kullanarak küresel sistemdeki hegemonik konumunu pekiştirmeyi amaçlamıştır. Amerikan stratejistlerine göre, hegemoniyi kurumsallaştırmak, uluslararası sistemdeki diğer aktörlerin ABD'nin üstünlüğünü tanımasını ve buna uymasını gerektirir. Aksi takdirde, bu aktörlere karşı ister askeri müdahale, ister siyasi ve ekonomik yaptırımlar yoluyla müdahale zorunlu kabul edilir (Mazaheri, 2019: 79-94).

Bu bağlamda, ABD'nin Afganistan ve ardından Irak'a saldırısı, bazı ülkeleri tehdit etmesi ve NATO'nun doğu sınırlarına genişlemesi, ABD merkezli tek taraflılık ve yeni dünya düzeni çerçevesinde değerlendirilebilir. Ancak bu adımlar, Rusya ve Çin gibi yükselen ve yeniden güçlenen ülkelerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu ülkeler özellikle 2010 sonrası, hem resmi hem de gayri resmi olarak ABD'nin tek taraflı politikalarına karşı duruş sergileyerek, bölgesel ve çok taraflı ittifaklar aracılığıyla ABD hegemonisinin yayılmasına karşı direnmeye çalışmaktadırlar.

Büyük Orta Doğu Planı, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından ABD tarafından yeni dünya düzeninin uygulanmasına yönelik araçlardan biri olarak tasarlanmıştır. Jeostratejik bölgelere, özellikle Afganistan'a erişim, bu planın öncelikleri arasında yer almaktadır. Aslında Afganistan, ABD açısından yalnızca bir güvenlik boyutu taşımamakta, aynı zamanda yeni dünya düzeninin yönetiminde altyapısal ve kritik bir rol oynamaktadır.

ABD, Afganistan'da doğrudan varlık göstererek, yalnızca terörle mücadele hedeflerini takip etmemiştir. Bu varlık, küresel düzeyde hegemonik konumu pekiştirme stratejisinin bir parçası olup, Afganistan, Doğu ve Batı Asya'yı birleştiren bir nokta olarak bu hedefin gerçekleştirilmesinde eşsiz bir fırsat sunmuştur. 2021 yılında ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi, görünürde doğrudan müdahalenin sona erdiğini gösterse de, ABD'nin bölgedeki istediği düzeni kurma başarısı üzerine birçok soru ortaya çıkarmış ve bu konu hâlen stratejik ve jeopolitik analizlerin odağında yer almaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve iki kutuplu sistemin sona ermesinden sonra, Amerika Birleşik Devletleri uluslararası sistemdeki güç boşluğundan yararlanarak küresel baskın güç olarak konumunu pekiştirmeye çalıştı. Bu doğrultuda, ABD'nin jeostratejik stratejisi üç temel unsur üzerine kurulmuştur: yumuşak güç, önleyici yaklaşım ve küresel enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyet. Bu stratejiler, ABD'nin Yeni Dünya Düzeni doktrininden kaynaklanmakta olup, özellikle Büyük Orta Doğu bölgesinde somut bir şekilde uygulanmıştır; bu bölge, Washington'a göre, dünyanın jeostratejik kalbi olarak kabul edilmektedir:

1. Yumuşak güç ve toplumsal etki: Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD stratejisinin ilk temeli, hedef toplumların kamuoyunu doğrudan etkilemek amacıyla yumuşak güçten (Soft Power) yararlanmaktır. Bu yaklaşım; medya, kültürel ve eğitim kurumları, sivil toplum örgütleri ve insani yardım faaliyetleri aracılığıyla, hedef ülkelerdeki insanların değer ve tutumlarını şekillendirmeyi kapsamaktadır. Bu stratejinin amacı, ABD'nin varlığının

meşruiyetini artırmak ve siyasi, ekonomik ve askeri etkisine karşı yerel direnç zemini oluşturmayı zayıflatmaktır (Hakpenah, Rahimi, 2011: 282).

2. Önleyici strateji ve askeri müdahale: ABD stratejisinin ikinci temel unsuru, önleyici stratejidir (Preemptive Strategy). Bu politika doğrultusunda, ABD kendisini ulusal çıkarlarına yönelik olası veya mevcut tehditlere karşı, uluslararası izin olmaksızın önleyici askeri harekâta bulunmaya yetkili görmektedir. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında bu politika yoğunlaşmış, ABD'nin Afganistan, Irak ve diğer kriz bölgelerine müdahalelerinin temelini oluşturmuştur. Bu doktrine göre, “en iyi savunma, etkili bir önleyici saldırıdır” (Hakpenah, Rahimi, 2011: 285).
3. Enerji stratejisi ve stratejik kaynakların kontrolü: ABD'nin jeostratejik politikasının üçüncü boyutu, enerji stratejisidir. Bu strateji, petrol ve gaz kaynakları ile enerji geçiş yollarında hâkimiyet kurmayı amaçlamaktadır. ABD, enerjinin ülkelerin ekonomik ve siyasi gücünü şekillendirmedeki hayati önemini dikkate alarak, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya gibi bölgelerde doğrudan varlık göstererek bu alanda üstünlüğünü sürdürmeye çalışmaktadır. Bu strateji, orta vadeli bir perspektife sahip olup, Çin, Rusya ve Avrupa Birliği gibi rakiplere karşı ABD'nin küresel konumunu güçlendirmeye doğrudan yöneliktir (Hakpenah ve Rahimi, 2011: 289).

7.1. Büyük Orta Doğu; ABD'nin Yeni Dünya Düzeni'nin Merkezi

Yukarıda belirtilen özellikler göz önüne alındığında, Büyük Orta Doğu bölgesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD dış politikasının jeostratejik eksenini olarak öne çıkmıştır. Bu bölge, dünyanın en büyük enerji kaynaklarına sahip olması ve Asya, Afrika ve Avrupa'nın jeopolitik bağlantı noktalarının merkezinde bulunması nedeniyle, ABD'nin hedeflediği düzende kritik bir rol oynamaktadır. Ayrıca, bu bölgedeki siyasi ve güvenlik gelişmeleri, Orta Asya, Güney Asya ve Basra Körfezi gibi ABD'nin ilgi gösterdiği diğer jeopolitik bölgelerin istikrarını doğrudan etkilemektedir.

ABD, Yeni Dünya Düzeni politikası çerçevesinde şu stratejik hedefleri takip etmektedir:

- ABD'nin özgür, bağımsız ve liberal-demokratik değerlere dayalı bir güç olarak siyasi sisteminin korunması ve sürdürülmesi;
- Ulusal refahı sağlamak ve küresel rol oynama kapasitesini güçlendirmek amacıyla dinamik ve rekabetçi ekonomik temellerin pekiştirilmesi;
- Amerikan değerlerinin uluslararası düzeyde yerleşmesini sağlayacak şekilde, siyasi ve ekonomik özgürlüklere, insan haklarına ve demokrasiye dayalı, istikrarlı bir küresel düzenin oluşturulması (Sazmand, 2013: 147).

Soğuk Savaş sonrası ABD'nin jeostratejik stratejisi, yumuşak güç, önleyici yaklaşım ve enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyet olmak üzere üç ana eksen üzerinden, uluslararası sistemi ABD hegemonyasının pekiştirilmesi lehine yönetmeyi amaçlamıştır. Büyük Orta Doğu bölgesi, hayati enerji kaynaklarına ve stratejik konumuna sahip olması nedeniyle bu politikanın merkezinde yer almaktadır. Afganistan da bu bölgenin bir parçası olarak, ABD'nin güvenlik, enerji ve yumuşak güç stratejilerinin kesişim noktasında bulunmakta ve bu nedenle Yeni Dünya Düzeni politikasında kritik bir konum kazanmıştır.

ABD, 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında, bölgedeki terörizmle mücadele ve hegemonyasını pekiştirme amacıyla Afganistan'da geniş kapsamlı askeri ve siyasi varlık oluşturmuştur. Bu politika, bölgesel güvenliği yönetmek ve enerji geçiş yollarını kontrol etmek için önleyici doktrin ve yumuşak ve sert güç kullanımına dayanmakta olup, yoğun kaynak ve çabalara rağmen Afganistan'da kalıcı istikrar sağlayamamıştır. İç siyasi yapıların zayıflığı ve yaygın yolsuzluk, ulusal uzlaşma eksikliği ile birleşerek istikrarsızlığın devamına ve etkili bir devlet inşa edilememesine yol açmıştır.

ABD'nin 2021'de Afganistan'dan hızlı bir şekilde çekilmesi, güç boşluğu yaratmış ve ülkeyi kriz aşamasına sokmuştur. Amerikan ve uluslararası güçlerin geri çekilmesi, Taliban'ın yeniden Afganistan üzerinde hâkimiyet kurmasına zemin hazırlamış ve derin güvenlik ve siyasi sonuçlar doğurmuştur. Bu gelişme, dış müdahalelerin güçlü bir yerel yapılarla bağ kurulmadan ve kapsamlı halk desteği sağlanmadan, kalıcı istikrar ve kalkınmaya yol açamayacağını göstermiştir. Afganistan'ın mevcut durumu, jeostratejik rekabetler ve iç uyumsuzluk nedeniyle hâlen kırılgan ve zorluklarla dolu bir şekilde devam etmektedir.

7.2. Amerika Birleşik Devletleri Müdahaleleri ve Etkisi

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'daki müdahaleleri, ABD güvenlik ve jeopolitik politikasında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Terörist grupların yok edilmesi, demokratik ve istikrarlı bir devletin kurulması ve bölgesel güvenliğin sağlanması gibi çok sayıda hedefle başlatılan bu müdahaleler, zamanla Afganistan ve bölge üzerinde derin etkiler bırakan büyük zorluklarla karşılaşmıştır.

11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan'a askeri müdahalesi esasen Taliban ve El-Kaide gibi terörist grupları ortadan kaldırmak ve Afganistan'ın yeniden terör yuvası olarak kullanılmasını engellemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. ABD, küresel terörizm tehdidini önleme ve Afganistan'da aşırı gruplarla mücadele etmek için bu hedefi belirlemiştir. Bu bağlamda, ABD ve NATO, Orta Asya ve Ortadoğu'daki stratejik çıkarlarını korumak ve küresel güvenliğini doğrudan savunmak amacıyla çaba göstermiştir (Coll, 2018: 45). Güvenlikle bağlantılı bu hedeflerin yanı sıra, ABD Afganistan'da terörist ve aşırı grupların nüfuzunu engelleyebilecek, bölgesel ve küresel tehditlere karşı ABD'nin ortağı olabilecek demokratik ve istikrarlı bir devlet kurmayı hedeflemiştir. Ancak bu jeopolitik hedefler uygulamada pek çok sorun ve zorlukla yüzleşmiştir. Afgan hükümet kurumlarındaki yaygın yolsuzluk, yönetsel zayıflık ve etkili devlet yapılarının eksikliği, bu hedeflerin gerçekleştirilmesini önemli ölçüde sınırlamıştır (Fayyaz, 2016: 25).

NATO, güvenlik ve yeniden yapılandırma misyonları kapsamında Afganistan'a girerek ABD'nin hedeflerini desteklemeye çalışmıştır. Afganistan'daki NATO varlığı başlangıçta Taliban ve diğer terörist gruplara karşı askeri operasyonlarla sınırlıydı; ancak 2003 yılından itibaren NATO ülkede yeniden yapılandırma ve devlet inşası sorumluluklarını da üstlenmiştir. Bu dönemde NATO, Afganistan'ın çeşitli bölgelerinde güvenliğin sağlanması ve altyapıların yeniden inşası yönünde önemli roller üstlenmiştir (Armstrong, 2006: 78).

ABD ve NATO tarafından desteklenen yeniden yapılandırma ve devlet inşası programları; Afgan güvenlik güçlerinin eğitimi, adli ve yönetsel kurumların güçlendirilmesi ile yollar, okullar ve hastaneler gibi ana altyapıların yenilenmesini içermekteydi. Bu programlar, ülkede istikrarın sağlanması ve Taliban'ın yeniden iktidara gelmesinin önlenmesi amacıyla tasarlanmıştı. Ancak, Afganistan'daki Kabil hükümetindeki yaygın yolsuzluk ve proje yönetimindeki yetersizlikler nedeniyle, bu çabalar sınırlı başarılar elde etmiştir. Örneğin, eğitim ve yeniden yapılandırma programları bazı durumlarda etkili olmuş olsa da, genel olarak Afganistan'da gerekli yapısal

değişiklikleri gerçekleştirememiş ve ülkenin birçok bölgesi ekonomik ve sosyal açılardan ciddi sorunlarla yüzleşmeye devam etmiştir.

ABD ve NATO güçlerinin 15 Ağustos 2021 yılında Afganistan'dan çekilmesi, Amerika Birleşik Devletleri müdahalelerinin tarihindeki en önemli gelişmelerden biridir. Doha anlaşması çerçevesinde gerçekleşen bu çekilme, Afganistan'da geniş bir güç boşluğu yaratmıştır. Yabancı güçlerin çekilmesinin ardından, ekonomik ve siyasi baskı altında kalan Afgan hükümeti, Taliban'ın hızlı ilerleyişine karşı direnememiştir. Sonuç olarak Taliban, kısa sürede ülkenin birçok bölgesini, başkent Kabil dahil, ele geçirmiştir (Fayyaz, 2016: 54).

Bu çekilmenin etkileri özellikle bölgesel düzeyde belirgin olmuştur. Afganistan'ın komşu ülkeleri olan Pakistan, İran ve Çin, Afganistan'daki gelişmelere hızlı tepki vermiş ve yeni oluşan güç boşluğunu doldurmak ve ortaya çıkan durumu avantaja çevirmek için bölgesel roller üstlenmişlerdir. Özellikle Çin, Afganistan altyapı yatırımları önererek ve ekonomik nüfuzunu genişleterek Orta Asya'daki stratejik çıkarlarını güvence altına almaya çalışmıştır. Bu değişiklikler, ABD müdahalelerinin, yabancı güçlerin çekilmesinden sonra bile güvenlik ve istikrarı koruyabilecek kalıcı ve bağımsız bir devlet inşa etme konusunda başarısız olduğunu göstermiştir (Coll, 2018: 55).

ABD müdahaleleri Afganistan'da her ne kadar net güvenlik ve jeopolitik hedeflerle başlatılmış olsa da, uygulamada büyük çaplı sorunlar ve zorluklarla karşılaşmıştır. ABD ve NATO'nun sahip olduğu büyük ekonomik ve askeri kaynaklara rağmen, bu müdahaleler, demokratik bir devlet inşa etmek ve terörist tehditleri tamamen ortadan kaldırmak gibi iddialı hedefleri tam olarak gerçekleştirememiştir. ABD'nin Afganistan'dan ani çekilmesi ve Taliban'ın hızlı ilerleyişi, yabancı müdahalelerin özellikle iç hükümet kurumları zayıf ve devlet yapılarında yaygın yolsuzluk olan bir ülkede kalıcı istikrar sağlayamayacağını ortaya koymuştur.

8. Rusya ve Afganistan'ın Jeostratejik Konumu

Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrası döneme geçişle birlikte, Rusya son yıllarda küresel bir büyük güç olarak konumunu yeniden inşa etmeye çalışmıştır. 1990'lı yıllardaki ekonomik krizlerin aşılması ve iç düzenin sağlanmasının ardından, Rusya'nın dış politikası yeniden uluslararası rolünü geri kazanma yönünde aktif hale gelmiştir. Bu bağlamda, Afganistan ve Orta Asya bölgesi,

Rusya'nın geleneksel nüfuz alanlarının bir parçası olarak özel stratejik öneme sahip olmuştur (Sazmand, 2013: 228).

Uluslararası yeni düzlem çerçevesinde Moskova, bölgedeki Çin ve ABD ile rekabeti eş zamanlı olarak sürdürmektedir. Bir yandan, Çin'in hızlı ekonomik ve askeri güç artışı, Rusya için Orta Asya'daki geleneksel nüfuz alanlarında endişe yaratmaktadır; diğer yandan, ABD'nin Afganistan'daki askeri ve istihbari varlığı, Rusya'nın stratejik çıkarları için doğrudan bir tehdit olarak görülmektedir (Rafiei, Bakhtiari Jami, 2013: 15). Algılanan bu tehditler doğrultusunda, Putin çok katmanlı bir dış politika benimsemiştir; bu politika, bir yandan geleneksel nüfuzun korunması ve Batı etkisinin sınırlandırılması amacıyla Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkilerin güçlendirilmesini, diğer yandan ise bölgenin doğal kaynaklarının, özellikle Avrupa Birliği'ne karşı bir jeopolitik baskı aracı olarak kullanılmasını içermektedir.

Afganistan, Rusya için sadece Orta Asya'nın güney komşusu olarak değil, aynı zamanda transnasyonal tehditlerin aktarımı için bir kapı olarak değerlendirilmektedir. Terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, aşırıcılık, yasadışı göç ve ayrılıkçılık (özellikle Çeçenistan'daki İslami isyanlar biçiminde) gibi tehditler, Rusya tarafından Afganistan kaynaklı ciddi riskler olarak algılanmaktadır (Faqirzade, 2017: 88–90). Bu çerçevede, Rusya'nın Afganistan'a yönelik güvenlik politikası, savunmacı realizme dayanmaktadır. Bu politikanın odak noktası, güvenlik tehditlerinin dalgalanmalarını azaltmak, terörist etkinliklerin Orta Asya'ya yayılmasını engellemek ve ABD'nin bölgedeki nüfuzunun genişlemesini önlemektir. Rusya, bu hedefleri Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (CSTO) ve Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO) gibi bölgesel ittifakları güçlendirerek ve Orta Asya ülkeleriyle ikili iş birlikleri kurarak takip etmektedir (Yaqubi, 2019: 61–63).

NATO ve ABD'nin Afganistan'daki geniş varlığı döneminde, Rusya resmi Afgan hükümetiyle temaslarını sürdürürken, Taliban ile de eş zamanlı olarak gizli ve zaman zaman açık ilişkiler kurmuştur. Bu ikili politikanın amacı, Batılı güçlerin çekilmesi sonrasına hazırlık yapmak ve Rusya'nın Afganistan'daki güç yapısına yeniden nüfuz etmesini kolaylaştırmaktır (Rafiei ve Bakhtiari Jami, 2013: 32). Ayrıca Moskova, ekonomik yatırımlar aracılığıyla Afganistan'daki jeopolitik konumunu güçlendirmek ve ABD ile Çin gibi rakiplerin nüfuzunu sınırlamak istemektedir. Gerçekte, Rusya ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinden doğan boşluktan yararlanmayı ve bölgede terörizm ve İslami aşırılıkla mücadelede lider rol üstlenmeyi hedeflemektedir. Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini transnasyonal tehditlere karşı desteklemek, bu

büyük stratejinin bir parçası olup, İran ve Pakistan gibi müttefik ülkelerle yakın iş birliğiyle güçlendirilmektedir (Aynı: 36).

Rusya, Çin ve ABD gibi, Afganistan'ı sadece krizle yüzleşen bir ülke olarak değil, bölgesel ve küresel güvenlik ve çıkarlar üzerinde derin etkileri olan stratejik bir bölge olarak değerlendirmektedir. Moskova'nın politikası, tehditleri engellemek ve rakiplerin nüfuzunu sınırlamak amacıyla güvenlik, ekonomik, diplomatik ve istihbari iş birliklerinin bir kombinasyonuna dayanmaktadır. Sonuç olarak, Afganistan, büyük güçler arasındaki jeopolitik rekabetler çerçevesinde, bağımsızlık ve sürdürülebilir kalkınma yolunu izlemek yerine, güç mücadelelerinin sahasına dönüşmüş ve bu durum ülkenin istikrarsızlığının başlıca nedenlerinden biri olarak öne çıkmıştır.

8.1. Rusya Federasyonu ve Afganistan'daki Rolü

Rusya, küresel büyük güçlerden biri ve Orta Asya'daki gelişmelerde etkili bir aktör olarak, tarih boyunca Afganistan ile karmaşık ilişkiler sürdürmüştür. 1980'lerde Afganistan'daki askeri müdahaleden elde ettiği olumsuz deneyimler göz önünde bulundurulduğunda, Rusya'nın Afganistan politikaları farklı dönemlerde stratejik çıkarlar temelinde temkinli bir yaklaşımla şekillenmiştir. Bu bölümde, Rusya'nın Afganistan'daki politikalarının temkinli etkileşim, denge politikası ve Orta Asya ülkeleriyle bölgesel iş birlikleri bağlamında çok taraflı toplantılardaki rolü üzerinde durulmuştur.

Sovyet döneminde, 1979'daki askeri müdahale, Afganistan ile Rusya ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Sovyet Rusya, o dönemde Orta Asya'daki nüfuzunu genişletmeye çalışırken Afganistan'ı ele geçirerek komünist hükümeti sağlamlaştırmayı ve Amerika Birleşik Devletleri ile Batılı güçlerin bu bölgedeki etkisini engellemeyi amaçlamıştır. Ancak bu müdahale, sonuçta Sovyetler Birliği'nin mağlubiyetiyle sonuçlanan uzun bir yıpratma savaşı halini almıştır. Bu yenilgi, insani ve mali kayıpların yanı sıra Sovyetler Birliği'nin küresel itibar ve konumuna büyük bir darbe vurmuştur (Stronski, 2022: 105). Bu nedenle, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası dönemde Rusya, geçmiş hataların tekrarını önlemek amacıyla Afganistan ile daha temkinli ve muhafazakâr ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Rusya o zamandan beri Afganistan'da istikrarı korumanın önemini sürekli vurgulamış, askeri müdahalelerden ziyade diplomatik ve ekonomik

politikalara ağırlık vermiştir. Bu temkinli yaklaşım, Rusya'nın güvenlik endişelerinden kaynaklanmakta olup, özellikle Afganistan'daki terörist ve aşırı grupların varlığıyla bağlantılıdır. Rusya, Afganistan'daki terörist tehditlerin Orta Asya'ya ve kendi sınırlarına yayılmasından kaygı duymaktadır (Demir, 2022: 78).

Rusya, Afganistan'daki gelişmelerde dengeli bir rol oynamaya çalışmakta ve Taliban dahil olmak üzere Afganistan'ın tüm önemli aktörleriyle ilişkilerini sürdürmeye çalışmaktadır. Rusya'nın denge politikası, özellikle ABD kuvvetlerinin Afganistan'dan çekilmesinin ardından daha da önem kazanmıştır. Bu ülke, Taliban'ın iktidarda bulunmasından endişe duymakla birlikte, bu grupla dolaylı etkileşim ve diyalog kurmuş; 3 Temmuz 2025 tarihinde Taliban yönetimini resmen tanıyan ilk ülke olarak, Afganistan'daki güvenlik çıkarlarını korumak istemiştir. Rusya özellikle Orta Asya ile uyumlu yaklaşımlar sergileyerek, Taliban ile güvenlik tehditlerine karşı iş birliği yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Rusya, Tacikistan ve Özbekistan gibi Afganistan ile sınırdaş ülkelerle askeri iş birlikleri ve çok taraflı güvenlik mekanizmalarının kurulmasını desteklemiştir. Bu iş birlikleri Rusya'ya, Taliban'ın Afganistan'daki nüfuzunu kendi sınır güvenliği çerçevesinde kullanma ve terör tehditlerini önleme imkânı sağlar.

Rusya'nın Afganistan'daki politikasının önemli yönlerinden biri, çok taraflı toplantılar ve bölgesel iş birliklerindeki aktif rolüdür. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinden ve Taliban'ın güç kazanmasından sonra Rusya, Orta Asya ülkeleri başta olmak üzere diğer devletlerle diplomatik toplantılar çerçevesinde Afganistan meselelerine sürekli olarak ciddi ilgi göstermiştir. Rusya, Afganistan'ı kapsayan Orta Asya ülkelerini de içeren Şanghay İşbirliği Teşkilatı (SCO) ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (CSTO) gibi oluşumlarda etkin bir rol üstlenmiştir (Hüseyinpur, 2022: 44). Bu toplantılarda Rusya özellikle Afganistan'daki aşırı ve cihatçı grupların faaliyetleri gibi terör tehditlerine dikkat çekmiş ve bu tehditlerle mücadelede bölgesel güvenlik ve ekonomik iş birliklerinin önemini vurgulamıştır. Ayrıca bu ülke, Afganistan ile sınırdaş ülkelerle askeri ve istihbarat iş birliklerini güçlendirmeye çalışmakta ve böylece bölgedeki konumunu pekiştirmektedir (Stronski, 2022: 110). Aynı doğrultuda, Rusya Afganistan'da ekonomik yardım ve yeniden yapılandırma programlarını da desteklemiş ve bu projeler aracılığıyla bu ülkedeki nüfuzunu genişletmeye çalışmaktadır.

Rusya geçmişte Afganistan'da yaşadığı deneyimler ve güney sınırlarında karşılaştığı güvenlik tehditleri nedeniyle politikalarını temkinli ve denge odaklı olarak biçimlendirmiştir. Bu ülke

diplomasi ve çok taraflı iş birlikleri, özellikle Orta Asya ülkeleriyle birlikte hareket ederek, Afganistan'daki rolünü korumaya çalışmaktadır. Ayrıca Taliban'ın iktidara gelmesiyle birlikte Rusya bu grupla iş birliği yaparak kendi güvenlik çıkarlarını sağlamayı hedeflemektedir. Genel olarak Rusya'nın Afganistan politikasını, temkinlik, denge ve bölgesel diplomasi unsurlarının birleşimi olarak tanımlamak mümkündür; bu da bu ülkenin bölgedeki istikrarın korunması ve terör tehdidinin yayılmasının engellenmesi için gösterdiği çabadır.

9. Çin ve Afganistan'ın Jeostratejik Konumu

Yirmi birinci yüzyılın jeopolitik rekabetleri bağlamında, Afganistan; Amerika Birleşik Devletleri, Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu gibi büyük küresel güçlerin çıkarlarının kesiştiği bir nokta olarak, gerilim ve rekabetin en önemli odaklarından biri hâline gelmiştir. Afganistan'ın jeostratejik konumu, özellikle Çin'in Sincan bölgesi, Orta Asya ve İran gibi istikrarsız bölgelerle komşuluğu nedeniyle, onu küresel güçlerin güvenlik, enerji, ekonomik ve askerî çıkarlarının temini açısından hayati bir bölgeye dönüştürmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti son yıllarda Afganistan'daki siyasi ve ekonomik gelişmelere eşi benzeri görülmemiş bir şekilde dâhil olmuştur. Geçmişte Pekin, Afganistan'daki gelişmeler karşısında pasif ve tarafsız bir tutum sergilerken, günümüzde daha etkin bir politika izleyerek bu ülkedeki varlığını artırmaya çalışmaktadır. Bu yeni politikanın temelinde, Çin'in sınır ötesi terörizm ve dini aşırılıktan kaynaklanan güvenlik endişeleri yatmaktadır. Özellikle çoğunluğu Müslüman Uygur azınlıktan oluşan Doğu Türkistan İslami Hareketi (ETİM) üyelerinin Afganistan'ın kuzeydoğusunda, özellikle Badahşan vilayetinde bulunması, Pekin açısından ciddi güvenlik kaygılarına yol açmıştır (Musab, 2018: 30–33).

Her ne kadar Çin ile Afganistan arasındaki ortak sınır, Vahan Koridoru üzerinden oldukça sınırlı olsa da Afganistan'daki istikrarsızlık, Orta Asya üzerinden Çin'in batı bölgelerine sirayet edebilir. Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan gibi Orta Asya ülkeleri Çin ile uzun sınırlara sahiptir ve özellikle Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde bu ülkelerde radikalizmin yayılması, Çin'in iç güvenliği açısından doğrudan bir tehdit olarak değerlendirilmektedir (Refii ve Behtiari Cami, 2013: 103).

Tarihsel açıdan, Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'daki uzun süreli askerî varlığı yalnızca kalıcı güvenlik sağlayamamakla kalmamış, aynı zamanda bölgenin siyasi ve güvenlik durumunu da daha karmaşık hâle getirmiştir. Çin'e göre, ABD'nin terörle mücadele operasyonları, radikal grupların etkisinin Afganistan sınırlarının ötesine yayılmasına neden olmuş ve bunun sonucunda Çin'in Orta Asya'daki güvenlik çıkarları ile ekonomik yatırımları tehdit altına girmiştir (aynı kaynak: 104). Bu nedenle Pekin açısından, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi, bölgede ikame bir rol üstlenme ve Çin'in ekonomik ve siyasi nüfuzunu pekiştirme yönünde stratejik bir fırsat olarak değerlendirilmektedir.

Hamid Karzai döneminde, Kabil'in Washington'a olan güveninin azalmasıyla birlikte Afganistan-Çin ilişkileri gelişme göstermiştir. Bu iş birliğinin zirvesi 2007 yılında yaşanmıştır; o dönemde Çinli Metallurgical Group Corporation (MCC) şirketi, dünyanın en büyük bakır madenlerinden biri olan Aynak Bakır Madeni Projesi'ne 3,5 milyar dolarlık yatırım başlatmıştır (Musab, 2018: 42). Bu adım yalnızca Çin'in Afganistan'a yönelik ekonomik taahhüdünü göstermekle kalmamış, aynı zamanda Çin'in stratejik kaynakları güvence altına alma ve Orta Asya'nın kalbinde ekonomik varlığını güçlendirme yönündeki daha geniş kapsamlı planının da göstergesi olmuştur. Bu doğrultuda Çin, Pakistan'ın Gwadar Limanı'nı Afganistan üzerinden Sincan bölgesine bağlamayı hedeflemektedir. Bu girişim, Malakka Boğazı'na olan bağımlılığı azaltma ve Basra Körfezi'ndeki enerji kaynaklarına erişimi kolaylaştırma amacına hizmet etmektedir. Çin'in petrol ithalatının yaklaşık %80'inin geçtiği Malakka Boğazı, ABD donanmasının kontrolündedir. Bu nedenle, Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) gibi kara taşımacılığı projeleri Pekin açısından hayati öneme sahiptir (aynı kaynak: 47).

Bu süreçte, bölgenin geleneksel aktörü olan Rusya da Afganistan'daki gelişmeleri güvenlik odaklı bir yaklaşımla takip etmektedir. Moskova her ne kadar Çin'in eski Sovyet etki alanlarında artan ekonomik nüfuzundan rahatsızlık duysa da, ABD'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) gibi araçlar aracılığıyla jeopolitik konumunu yeniden tesis etmeyi ve Taliban ile iş birliği kurmayı hedeflemektedir. Bu nedenle Afganistan, Çin, ABD ve Rusya arasındaki üçlü rekabet ortamında, jeopolitik ve jeoekonomik iradelerin sınındığı bir alan hâline gelmiştir. Çin, Afganistan'da ekonomik hedeflerine ulaşmanın güvenli ve istikrarlı bir ortam gerektirdiğini açıkça kavramıştır. Bu doğrultuda Pekin, Taliban ile diplomatik ilişkileri güçlendirmeyi, altyapı yatırımlarını artırmayı ve ticarî ilişkileri geliştirmeyi dış politikasının

öncelikleri arasına almıştır. Çinli politika yapıcılar, Afganistan'ın ekonomik kalkınmasına katkı sağlayarak radikalizmin zeminini ortadan kaldıracabileceklerine ve aynı zamanda enerji tedariki ile bölgesel ticaret yollarını istikrara kavuşturabileceklerine inanmaktadırlar (Refii ve Behtiari Cami, 2013: 48).

Afganistan'daki siyasi istikrarsızlık yalnızca iç çatışmaların bir ürünü değil, aynı zamanda son on yıllarda küresel güçlerin rekabeti ve müdahalelerinin doğrudan bir sonucudur. ABD, Çin ve Rusya gibi başlıca aktörler, her biri kendi stratejik çıkarlarını Afganistan'da güvence altına almaya çalışmış, ancak bu ülkenin siyasi ve toplumsal yapısıyla uyumlu, koordineli ve yapıcı bir yaklaşım geliştiremedikleri için Afganistan hâlen kırılgan bir durumda kalmıştır.

9.1. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Afganistan'daki Yaklaşımı ve Politikaları

Çin, Orta Asya'daki coğrafi konumu ile ekonomik ve güvenlik çıkarlarını dikkate alarak Afganistan'da çeşitli politikalar benimsemiştir. Bu politikalar, ekonomik çıkarlar, güvenlik kaygıları ve yumuşak diplomasi gibi çeşitli açılardan ele alınmaktadır. Çin, özellikle ekonomik alanlarda, sınır güvenliğinin sağlanması ve terör tehdidinin önlenmesi konusunda Afganistan'daki gelişmelerde kilit bir aktör olarak rol oynamaya çalışmıştır. Çin'in Afganistan'daki politikaları, karmaşık ekonomik, güvenlik ve diplomatik stratejilerin bir bileşimidir.

Çin'in Afganistan'daki temel hedeflerinden biri, bu ülkenin zengin doğal kaynaklarından ve madenlerinden faydalanmaktır. Afganistan, dünya genelinde bakır, altın, lityum ve diğer değerli mineralleri içeren büyük maden rezervlerine sahip ülkelerden biri olarak bilinmektedir. Çin, Yeni İpek Yolu projeleri (BRI¹) çerçevesinde kendi sanayisi için hammadde temini ve altyapı iyileştirmeleri amacıyla bu kaynakları ele geçirmeye çalışmaktadır (Clarke, 2020: 95-99). Çin, özellikle Afganistan'daki yol yapımı, demiryolu hatları ve enerji şebekeleri gibi büyük altyapı projelerine yatırım yapmıştır. Bu projeler yalnızca Afganistan'ın ekonomik kalkınması için değil, aynı zamanda Çin'in Orta Asya ve Güney Asya'daki daha büyük ekonomik ağlara bağlanmasını

¹ BRI (Belt and Road Initiative) yani "Kuşak ve Yol Girişimi", Çin tarafından Asya, Avrupa ve Afrika arasında altyapı geliştirme ve ekonomik iş birliğini artırmak amacıyla 2013 yılında başlatılan büyük çaplı bir projedir.

ve Yeni İpek Yolu olarak adlandırılan ekonomik koridora entegre olmasını sağlamaktadır (Zhao, 2019: 30-36).

BRI projeleri özellikle yol, liman ve ticari tesislerin inşası gibi alanlarda, Çin ve Afganistan arasındaki ekonomik iş birliklerini güçlendirme amacıyla uygulanmaktadır. Bu projeler, Çin'e ileride Orta Asya'daki transit güzergâhlar üzerinde önemli bir kontrol sağlama imkânı vermekte ve bu durum, Çin'in küresel ticareti açısından büyük önem taşımaktadır.

Çin'in ekonomik çıkarlarının yanı sıra Afganistan'daki güvenlik kaygıları da oldukça fazladır ve bu endişeler genellikle terör tehditleri ve sınır bölgelerindeki huzursuzluklardan kaynaklanmaktadır. Çin'in Afganistan'daki en önemli güvenlik kaygılarından biri, Müslüman Uygur azınlığı meselesidir. Çin'in Sincan bölgesinde yaşayan Uygurlar, Afganistan bağlantılı terörist gruplar tarafından tehdit edilmektedir. Bu nedenle Çin, Afganistan'da varlık göstererek Taliban'ın ve diğer terörist grupların kendi sınırlarında nüfuzunu denetim altına almak istemektedir. Çin, Taliban'ın ve radikal grupların barınak olarak kullandığı Afganistan'ın, terörist grupların faaliyet alanı hâline gelmesinden ve bunun da özellikle Sincan bölgesi başta olmak üzere kendi güvenliğini tehdit etmesinden ciddi şekilde endişe duymaktadır. Bu bağlamda Çin, uluslararası düzeyde terörle mücadele çabalarını desteklemekte ve Taliban ile ilişkilerinde özellikle radikal gruplarla mücadeleye vurgu yapmaktadır (Zhao, 2019: 52).

Afganistan'daki son gelişmeler ve Taliban'ın yeniden güç kazanması ile birlikte Çin, Taliban ile ilişkilerini kurma çabasına girmiştir. Böylece Afganistan'dan Çin'e yönelik herhangi bir güvenlik tehdidinin ortaya çıkmaması hedeflenmiştir. Bu politika, Çin'in Afganistan'daki terörist grupların etkisinden duyduğu endişeyi ve bu durumun iç güvenliği üzerindeki olası etkilerini açıkça göstermektedir. Çin, dış politikasında her zaman yumuşak diplomasiyi ve diğer ülkelerin iç işlerine doğrudan müdahale etmeme ilkesini benimsemeye çalışmıştır. Afganistan konusunda da Çin, doğrudan askeri müdahaleden kaçınarak, bunun yerine diplomatik ve ekonomik araçlar yoluyla bu ülkedeki gelişmeler üzerinde etkili olmayı tercih etmektedir. Bu doğrultuda Çin, Afganistan'ın ulusal egemenliğini ve bağımsızlığını korumanın önemine sürekli vurgu yapmış ve her türlü dış askeri müdahaleye karşı çıkmıştır (Clarke, 2020: 136).

Çin, Afganistan'daki krizlerde yumuşak diplomasiyi kullanarak ABD ve NATO gibi ülkeler üzerinde etki yaratmaya ve bu aktörleri daha fazla askeri müdahaleden caydırmaya çalışmıştır. Bu müdahalesizlik politikası, Çin'in Afganistan'daki tüm gruplar ve hükümetlerle ilişkilerini

korumasına olanak tanımış ve böylece Afganistan'da ekonomik ve siyasi bir güç olarak konumunu güçlendirmiştir. Ayrıca Çin, ekonomik programlar aracılığıyla Afgan halkı arasında olumlu bir imaj oluşturma ve bu ülkeyle ilişkilerini sürekli geliştirme çabasında olmuştur.

Çin'in Afganistan'daki politikaları; ekonomik çıkarlar, güvenlik kaygıları ve yumuşak diplomasi unsurlarının birleşiminden oluşmaktadır. Çin, BRI gibi ekonomik projeler yoluyla ticari ilişkilerini güçlendirmeyi ve Afganistan'da yeni altyapılar inşa etmeyi hedeflerken, aynı zamanda sınırlarındaki güvenlik ve terör tehditlerini kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Bunun yanı sıra Çin, yumuşak diplomasi ve müdahalesizlik politikası sayesinde, Afganistan'daki tüm siyasi gruplarla ilişkilerini koruyarak dış müdahaleleri engellemeye çalışmaktadır. Bu çok boyutlu yaklaşım, Çin'in hem Afganistan sahnesinde küresel bir güç olarak varlık göstermesini hem de bu ülkedeki çıkarlarını korumasını mümkün kılmaktadır.

10. Güç Rekabetinin Analizi ve Afganistan için Sonuçları

Afganistan, Asya'nın kalbinde stratejik bir nokta olarak, her zaman küresel ve bölgesel güçlerin rekabetine sahne olmuştur. Yabancı müdahalelerden bu yana, özellikle Soğuk Savaş döneminde, jeopolitik rekabetler ve çelişkiler Afganistan'ın siyasi ve güvenlik gelişmelerini sürekli olarak etkilemiştir. Son on yıllarda, özellikle ABD, Çin ve Rusya arasındaki güç rekabeti Afganistan politikasında daha belirgin hale gelmiştir. Bu rekabetler sadece Afganistan'ın iç şartlarını karmaşıklştırmakla kalmamış, ülkenin siyasi ve güvenliksel istikrarsızlığı üzerinde derin etkilerde bulunmuştur.

Afganistan tarih boyunca büyük güçler arasında jeopolitik rekabetin kesişim noktası olarak tanınmıştır. On dokuzuncu yüzyılda Britanya yönetiminden Sovyet ve Amerika Birleşik Devletleri'nin son dönem müdahalelerine kadar, Afganistan her zaman siyasi, ekonomik ve askeri nüfuz için rekabetin alanı olmuştur. Soğuk Savaş döneminde, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabet Afganistan'da açıkça görünmüştür ve her iki ülke bu ülkenin stratejik bölgelerini kontrol etmek için farklı gruplara ve partilere destek sağlamıştır. Bu rekabetler Afganistan'ı sadece bir savaş alanı haline getirmekle kalmamış, uzun süreli siyasi istikrarsızlıkla sonuçlanmıştır.

Çağdaş dönemde, Çin, Rusya ve ABD arasında Afganistan'da yeni jeopolitik rekabetler gözlemlenmektedir. Çin, Yeni İpek Yolu projesi (BRI) gibi ekonomik projeler aracılığıyla Orta

Asya'daki ekonomik nüfuzunu genişletme çabası içinde olup, Afganistan'da varlık göstermeye çalışmaktadır (Clarke, 2020: 189).

Çin doğal kaynaklara erişim sağlamak ve Afganistan'ı küresel ticaret ağlarına bağlamak istemektedir. Öte yandan, Rusya Afganistan'daki askeri müdahalelerden elde ettiği kötü deneyimlerin ardından sınır güvenliğini korumak ve Batılıların bu ülkedeki nüfuzunun yayılmasını engellemek için çalışmaktadır. Çin ile Rusya arasındaki rekabet özellikle ekonomik ve güvenlik alanlarında dikkate değerdir (Stronski, 2022: 115). Buna karşılık, ABD ve NATO ülkeleri, Afganistan'da güvenlik ve terörle mücadelede vurgu yapmaya devam etmekte ve 2021'de ABD devlet güçlerinin çekilmesiyle birlikte farklı devletler arasında diplomatik ve ekonomik alanda yeni rekabetler oluşmuştur. Bu çerçevede Afganistan, güç rekabeti için hayati bir saha haline gelmiş ve bu rekabetler ülkenin siyasi ve güvenlikli istikrarsızlığı üzerinde doğrudan etkide bulunmaktadır. Taliban rejiminin düşüşünden 2001'den itibaren, özellikle 2021'de Taliban'ın yeniden iktidara gelmesiyle birlikte siyasi ve güvenlikli istikrarsızlığı yoğunlaşmıştır. Bu istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri, Afganistan'da çeşitli aşırı grupların varlığı, yabancı rekabet ve bu gruplara verilen çeşitli dış desteklerdir. Yabancı müdahaleler, savaşlar ve ekonomik ve insani krizler dahil, Afganistan'ın siyasi ve güvenlikli koşulları üzerinde önemli etkiler bırakmıştır.

ABD ve NATO güçleri çekilmeden önce, Afganistan, dış yardımların yoğun olduğu ve demokratik bir yönetim yapılanmasıyla tanınıyordu. Ancak Amerika Birleşik Devletleri güçlerinin çekilmesi ve Taliban'ın ülke üzerindeki hakimiyetinin yeniden tesis edilmesiyle birlikte siyasi durum ciddi şekilde sarsıldı. Özellikle, terörist ve devlet dışı aktörlerin nüfuzunun artması ve farklı siyasi gruplar arasında derin güvensizlik, Afgan hükümetini hem dış hem iç tehditlere karşı daha savunmasız hale getirdi. Sonuç olarak, güvenlik durumu son derece kırılgan ve istikrarsız kalmaya devam etmekte ve istikrar yaratma çabaları birçok zorlukla karşılaşmaktadır (Tahran Üniversitesi Ulusal Güvenlik Araştırma Enstitüsü, 2023: 37). Bu istikrarsızlık durumu özellikle ekonomik ve sosyal alanlarda etkili olmuştur. Taliban grubunun güvenliğin sağlanması iddiasında bulunmasına rağmen, pratikte Afganistan hâlâ terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve aşırı grupların saldırıları gibi büyük sorunlarla karşı karşıyadır.

Sonuç

Afganistan'daki küresel güç rekabetinin incelenmesi, bu ülkenin son yirmi yılda uluslararası sistemdeki dönüşümün yansıma alanlarından biri hâline geldiğini açıkça göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun çelişen çıkarları, realizm ve güç dengesi teorisinin mantığı çerçevesinde çok katmanlı müdahalelerin ve yapısal istikrarsızlığın sürekliliğine yol açmıştır. Asya'nın kalbinde yer alan Afganistan, Jeostratejik konumu sayesinde yalnızca askerî ve ekonomik rekabetin geçiş noktası değil, aynı zamanda hegemonik ve bölgesel politikaların da sınındığı bir sahne olmuştur.

John Mearsheimer'ın geliştirdiği saldırgan realizm (Offensive Realism) teorisine göre, uluslararası sistem doğası gereği anarşiktir ve devletler güvenliklerini sağlamak için sürekli olarak güçlerini artırmak zorundadır. Bu bakış açısından, üç büyük gücün Afganistan'daki davranışları anlaşılır hâle gelmektedir: Amerika Birleşik Devletleri askerî müdahale ve yönlendirilmiş ulus inşası (nation-building) aracılığıyla liberal düzeni tesis etmeyi ve rakiplerin nüfuzunu sınırlandırmayı amaçlamıştır. Çin Halk Cumhuriyeti, “Bir Kuşak, Bir Yol” girişimi ve ekonomik araçlar vasıtasıyla jeoekonomik nüfuzunu pekiştirmeye ve enerji hatlarına erişimini güvence altına almaya çalışmıştır. Rusya Federasyonu ise tarihî mirası ve güney sınırlarının güvenliği bağlamında dengeli ve çok taraflı bir politika benimseyerek hem Batı'nın etkisini sınırlamak hem de radikalizm tehdidinin yeniden yükselmesini engellemek istemiştir.

Bu üç gücün stratejileri farklı araçlara dayansa da ortak noktaları, Afganistan'ın ulusal devlet yapısını zayıflatmak ve dış aktörlere olan bağımlılığını artırmak olmuştur. Çıkar çatışmaları ve nüfuz rekabeti, Afganistan'da “stratejik boşluk” olarak tanımlanabilecek bir durum yaratmıştır; burada hiçbir aktör kalıcı bir istikrar kurma kapasitesine sahip değildir. Bu süreç, devlet kurumlarının meşruiyetini aşındırmış, iç siyasal parçalanmayı derinleştirmiş ve gayriresmî aktörlerin etkisini artırmıştır.

2021 yılında ABD kuvvetlerinin ani çekilişi, yalnızca askerî bir misyonun sonu değil, aynı zamanda Afganistan'daki güç dengelerinin yeniden tanımlanmasının başlangıcı olmuştur. Bu çekilme, Rusya'nın diplomatik manevralarını ve Çin'in ekonomik girişimlerini kolaylaştırmış; ancak ortak ve koordineli bir yaklaşımın yokluğu, rekabeti daha da şiddetlendirmiştir. Ayrıca, Afganistan'daki zayıf kurumsal yapı, yaygın yolsuzluk ve sınırlı toplumsal katılım, ülkenin bölgesel fırsatları değerlendirmesini engellemiştir. Jeostratejik açıdan Afganistan, büyük güçler

arasındaki her güç dengesinin değişiminden doğrudan etkilenen bir konumdadır. Bu ülke aynı anda Rusya'nın etki alanının bir parçası, Çin'in ekonomik koridorunun bir halkası ve Batı'nın geleneksel rekabet sahasıdır. Dolayısıyla Afganistan'ın güvenliği ve istikrarı yalnızca iç dinamiklerle açıklanamaz; aksine, büyük güçler arasındaki çıkar çatışmalarının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir, bu durum, Afganistan krizinin yalnızca ulusal değil, “yerel düzeyde vücut bulan uluslararası bir kriz” olduğunu ve çok taraflı mekanizmalar olmadan çözülemeyeceğini göstermektedir.

Araştırmanın bulguları, tek taraflı müdahalelerin ve jeostratejik rekabetin istikrar yaratmadığını; aksine siyasi meşruiyeti, ekonomik bağımsızlığı ve toplumsal bütünlüğü zayıflattığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık, Afganistan'ın kalıcı bir istikrara ulaşabilmesi, çok taraflı, dengeli ve ulusal egemenliğe saygılı bir yaklaşımın benimsenmesine bağlıdır. Başka bir deyişle, Afganistan'ın “büyük güçler arası rekabet nesnesi” olmaktan çıkıp “bölgesel işbirliğinin merkezi” hâline gelmesi gerekmektedir. Bu hedefe ulaşmak için birkaç temel unsur zorunludur: Komşu ülkeler ve uluslararası örgütler arasında güven artırıcı bölgesel işbirliği mekanizmalarının güçlendirilmesi; dış yardımların ve yatırımların siyasî araç hâline gelmesini önlemek amacıyla şeffaflık ve hesap verebilirliğin artırılması; tüm siyasî, etnik ve toplumsal grupların dâhil olduğu kapsayıcı Afganlar arası diyalog süreçlerinin desteklenmesi; ve son olarak, eğitim, yönetim ve kurumsal kapasite geliştirmeye yönelik iç kaynakların güçlendirilmesidir. İç dinamiklerin güçlendirilmediği bir ortamda sürdürülebilir bir siyasî düzenin tesis edilmesi mümkün değildir.

Afganistan'ın geleceği, küresel güç rekabetini işbirliğine dönüştürme kabiliyetine bağlıdır. Ancak bölgesel devletler, uluslararası örgütler ve Afgan toplumu arasındaki yapıcı işbirliği sayesinde ülke, istikrarsızlıktan kalkınmaya geçiş yapabilir. Kalıcı barış ve istikrar, dış askerî müdahalelerle değil; meşru kurumların güçlendirilmesi, dirençli ekonomi ve kapsayıcı siyasî diyalogla sağlanabilir. Afganistan'ın kronik kriz döngüsünden kurtulabilmesi için karşılıklı saygı, ortak çıkar ve çok taraflılık temeline dayalı yeni bir uluslararası ilişki anlayışına ihtiyaç vardır, ancak bu yolla ülke, Jeostratejik rekabetin periferisinden çıkarak bölgesel istikrarın merkezine dönüşebilir.

Öneriler

Küresel güçlerin rekabetinin ve müdahalelerinin Afganistan'daki duruma etkileri analiz edildikten sonra, bu ülkenin istikrarsızlığını azaltmak ve siyasi ile güvenlik yapısını güçlendirmek amacıyla aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

1. Afganistan'ın egemenliğine saygı göstermek kaydıyla bölgesel ve uluslararası çok taraflı iş birliklerinin güçlendirilmesi: Komşu ülkeler ve bölgenin kilit aktörleri (İran, Pakistan, Tacikistan, Özbekistan, Çin ve Rusya) arasında sınır güvenliğinin ortak yönetimi, terörizmle ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele için iş birliği mekanizmalarının kurulması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bu iş birlikleri, Afganistan'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne tam saygı temelinde ve ülkenin iç işlerine doğrudan müdahale olmadan yürütülmelidir. Ayrıca, Birleşmiş Milletler ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası kuruluşların yapıcı ve tarafsız arabulucu rolleri, iç diyaloglar ve yeniden yapılanma süreçlerinde artırılmalıdır.

2. Afganistan ile uluslararası ilişkilerde şeffaflık, hesap verebilirlik ve diplomasi kapasitesinin artırılması: Küresel ve bölgesel güçler, Afganistan ile ilişkilerini tam şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda tasarlamalı, siyasi ve ekonomik suistimalleri önlemelidir. Doğrudan askeri müdahaleler yerine, diplomatik yaklaşımlar, ekonomik kalkınma ve sivil toplum kurumlarının desteklenmesi öncelikli olmalı; böylece kalıcı istikrar ve güven tesisine zemin hazırlanmalıdır.

3. Tarafsız bölgesel katılımı kapsamlı Afgan içi diyalogların desteklenmesi: Afganistan'daki siyasi, etnik ve toplumsal gruplar arasında, tarafsız bölgesel temsilcilerin katılımıyla çok yönlü diyalog zeminlerinin oluşturulması, kapsayıcı siyasi anlaşmaların sağlanması ve iç gerilimlerin azaltılması için önemlidir. Bu diyaloglar karşılıklı saygı, barış içinde bir arada yaşama ve Afganistan'ın ulusal çıkarları doğrultusunda yürütülmelidir.

4. İç kapasite geliştirme ve sürdürülebilir ekonomik projelere odaklanması: Eğitim programlarının güçlendirilmesi, siyasi ve toplumsal elitlerin yetkilendirilmesi ile siyasi partiler ve sivil toplumun desteklenmesi, halkın meşruiyet algısını artırarak demokratik ve halkçı yönetim yapısının istikrarını sağlayacaktır. Ayrıca, dış yatırımlar sürdürülebilir ve dengeli kalkınma çerçevesinde, halkın gerçek ihtiyaçları öncelikli olmak üzere yapılmalı; bağımlılığa yol açan tek taraflı ekonomik projelerden kaçınılmalıdır.

Bu önerilerin uygulanması, küresel, bölgesel ve Afganistan içindeki aktörler arasında ciddi bir taahhüt ve koordineli iş birliği gerektirmektedir. Sadece kapsamlı, çok taraflı ve Afganistan'ın egemenlik hakkına saygı temelinde bir yaklaşım benimsenerek, kriz ve istikrarsızlık süreci istikrar, bağımsızlık ve kalkınma yoluna dönüştürülebilir.

Kaynakça

- Ahmadi, H. (2013). “Afganistan'ın Tarihî Gelişmelerinin Analizi”, *Orta Asya Araştırmaları Dergisi*, (34), ss. 51-73.
- Ansari, S. (2025). Uluslararası İlişkilerde Ulusal Çıkar Analizi. Tahran: İnsan Bilimleri Araştırma Merkezi.
- Armstrong, K. (2006). Başarısız Devletler: Modern Dünyada Devlet İnşası Zorlukları (H. Azarang, Çev.). Nehgâh Moaser Yayınları.
- Barfield, T. (2010). Afghanistan: A Cultural and Political History. Princeton University Press.
- Behestani, A. (2020). *Dış Politika Teorileri*. Tahran: Semt Yayınları.
- Clarke, M. (2020). “Çin'in Afganistan'daki Stratejisi”, *Journal of Contemporary China*, 29(126), ss. 90-95.
- Coll, S. (2018). *Direktörlük S: CIA ve Amerika'nın Afganistan ile Pakistan'daki gizli savaşları*. Penguin Press.
- Demir, A. (2022). Rusya'nın Afganistan'daki stratejileri. *Orta Asya Araştırmaları Dergisi*.
- Fakirzade, H. A. (2017). “Taliban Sonrası Afganistan'da Rusya Stratejisi”, Yüksek lisans tezi, İbn Sina Üniversitesi, Kabil.
- Fayyaz, R. (2016). “Afganistan'ın Yeniden İnşası ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolü”, *Küresel Politika Dergisi*.
- Hakpenah, C., & Rahimi, S. M. (2011). Afganistan'ın Jeopolitiği ve Batı Asya'daki Bölgesel Gelişmeler. Tahran: İmam Sadık Üniversitesi Yayınları.

Huntington, S. P. (1968). Değişen Toplumlarda Siyasi Düzen [Political order in changing societies]. New Haven, CT: Yale University Press.

Hüseyinpur, S. (2022). Amerika'nın Afganistan'dan Çekilmesinden Sonra Rusya'nın Rolü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Tahran.

Kabir, Ş. M. (2018). Afganistan'ın dış politikası ve bölgesel gelişmeler. Kabil: Neşr-i Neda.

Kamat, M. (2015). Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler. Neşr-i Neî.

Li, M. (2022). Regional Security and China's Economic Interests in Central Asia. In J. Smith & R. Johnson (Eds.), *Geopolitics of Central Asia: Emerging Powers and Regional Stability*, Routledge, ss. 85-102.

Mazaheri, M. M. (2019). Yeni Dünya Düzeni ve Güç Dengesi. Pegah Yayınları.

Mearsheimer, J. J. (2001). The Tragedy of Great Power Politics. W. W. Norton & Company.

Musab, S. N. (2018). Çin'in Afganistan'a Yönelik Dış Politikası. Kabil: Âzem Yayınları.

Pişgahi Ferd, R., & Rahimi, S. M. (2018). Yeni Küresel Düzen Sisteminde Afganistan'ın Jeostratejik Yeri. *Uygulamalı Coğrafya Bilimleri Araştırmaları Dergisi*.

Qasemi, H. (2020). The Application of Realism Theory in Analyzing The US-China Rivalry. *International Relations Research*, (52), ss. 33-56.

Rahimi, S. M. (2017). 20. Yüzyılda Afganistan'ın jeopolitiği: Gelişmeler, Yaklaşımlar, Sonuçlar Vaje Yayınları, ss. 112-132.

Rahim-Safavi, Y., & Şeykhani, H. (2019). *Ortadoğu'da Amerika Birleşik Devletleri'nin Stratejik Politikaları*. Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Refii, H., & Bakhtiyari Cami. (2013). Amerika'nın Orta Asya'da Çin'in ekonomik ve güvenlik etkisine karşı stratejisi. *Orta Asya ve Kafkasya Dergisi*, (38), ss. 81-106.

Rolland, N. (2017). Çin'in Avrasya Yüzyılı mı? "Kuşak ve Yol" girişiminin Politik ve Stratejik Etkileri. *National Bureau of Asian Research*.

Saikal, A. (2012). Modern Afghanistan: A history of Struggle And Survival. I.B. Tauris.

Sazmand, B. (2013). Büyük Güçlerin Dış Politikası. Araştırma Başkanlığı Yayınları.

Sazmand, B. (2013). Büyük Güçlerin Dış Politikası. Araştırma Başkanlığı Yayınları.

Stronski, P. (2022). *Rusya ve Afganistan: Eski korkular, yeni gerçeklikler* [Russia and Afghanistan: Old fears, new realities]. Carnegie Endowment for International Peace.

Smith, M. L. (2016). Managing Afghanistan's Mineral Wealth. *Jackson School of International Studies Journal*, 6(1), ss. 112.

Tahran Üniversitesi Ulusal Güvenlik Araştırma Enstitüsü. (2023). *Afganistan'da Güvenlik Eğilimleri ve Uluslararası İşbirlikleri Analiz Raporu*. Tahran Üniversitesi.

Trenin, D. (2019). Afganistan'da Rusya: Stratejiler, Çıkarlar ve Seçenekler. *Carnegie Moscow Center*.

Yakubi, M. E. (2019). ABD ile Rusya'nın Orta Asya'daki Rekabeti ve 11 Eylül 2001 Sonrası Afganistan'ın Bölgesel İşbirliklerine Etkisi. *Afganistan Dışişleri Bakanlığı Stratejik Çalışmalar Dergisi*, (43), ss. 57-72.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık.

Zhao, H. (2019). Çin'in Afganistan Politikası: Çıkarlar, Hedefler ve Uygulamalar. *Asia Policy*, (27).